

DE FRIVILLIGE DETEKTORISTENE – VÅRE GODE ALLIERTE

Dagfinn Skre, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

ABSTRACT: *Recreational detectorists: Our allies*

On several occasions, Norwegian archaeology has swiftly adopted methodological innovations. Prominent examples include the introduction of scholarly excavation in the 1860s and the development of single-context excavation methods in medieval towns in the 1970s. However, there are many examples of slow adoption. Aerial photography and mechanical topsoil stripping required several decades to be incorporated into Norwegian archaeology. It is difficult to determine the reasons for such delays – other than traditionalism and conservatism. Currently, widespread recreational metal detecting unearths numerous artifacts of substantial archaeological interest. The Norwegian Cultural Heritage Act is not well suited as a legal framework for this activity, the Directorate of Cultural Heritage has not produced a consistent policy, and Norway's five archaeological museums and 19 counties have developed a variety of practices. In addition, many archaeologists are hesitant to cooperate with detectorists. In the author's view, we have no choice but to develop a close, trusting relationship with detectorist organizations. My primary reason is that hundreds of thousands of artifacts in cultivated land are currently deteriorating as a result of chemical and mechanical agricultural impacts. Experiences from Denmark and England demonstrate the substantial scholarly potential of this material. We must secure this heritage for the future, and this goal cannot be achieved without the help of detectorists.

I mai 1852 dro den 35-årige Nicolay Nicolaysen fra Christiania til Borre i Vestfold for å se på de funn som hadde kommet frem ved vegarbeideres uttak av jordmasser fra en av de store gravhaugene der. Han ble samme år formann i Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers bevaring, og det var ikke med lyst og glede han dro til Borre. I innberetningen skriver han at hvis ikke haugen hadde «tiltrukket sig veivæsenets særdeles opmærksomhed, vilde den vel endnu i lang tid kunnet blive liggende i fred og ro». Og han fortsetter (Nicolaysen 1853:27):

Allermindst ville vor forening have bidraget til at forstyrre den. Thi vel er der i den kundskab til vore ældre kulturforhold [...] mange dunkeltheder at opklare, hvortil bidragene fornemmelig maate hentes fra jordgravne sager, men da ingen kan sige hvor disse ere at finde, vilde man, ved at foretage saadanne udgravninger, paa en gang gjøre sig skyldig i en dobbel daarskab, idet man baade paa lykke og fromme opofrede sine midler og tillige maaske uden nogensomhelst nytte forstyrrede egnens historiske mindesmærker. Erfaring har ogsaa oftere vist, at naar saadanne udgravninger har været foretagne, og det endog af særdeles kyndige mænd og efter alle kunstens regler, hvoraf forøvrig neppe nogen holder ganske stik, saa er udbyttet ligesom ved en ironi af skjebnen blevet meget lidet eller saa godt som intet, medens flere af de betydeligste og mest interessante fund ere komne for dagen ved et eller

andet markarbejde eller naar man har tiltrængt vejfyld.

Problemstillingen Nicolaysen tar opp – vern kontra utgravning – er velkjent også i dag. Men hans motstand mot fagmessige utgravninger er likevel ganske overraskende når man vet hva som siden skjedde, nemlig at Nicolaysen ble Norges største utgraver av gravhauger gjennom tidene. Fra 1866 til 1902 grov han ut ikke mindre enn snaue 1400 gravhauger – en absolutt uslæelig norgesrekord (Brøgger 1949:40).

Hva var det som fikk Nicolaysen til så fullstendig å endre holdning til arkeologiske utgravninger? Det får vi svar på i hans innberetning om hans antikvariske virksomhet i årene 1862–63 – da var holdningen en helt annen enn et tiår tidligere (Nicolaysen 1863:3–4):

Der mangler følgelig hos os forsaavidt end nu et rigeligt og sikkert videnskabeligt grunnlag, hvad den ældste tid angaar; desuden er man ingenlunde paa det rene med betydningen af de forskjellige former, som vise sig ved flere af de faste minnesmerker fra samme tid; og heller ikke kan der være mindste tvil om, at de levninger fra tiden efter kristendommens indførelse, som endnu ere dækkede af jord, vilde give verdifulle oplysninger i kunsthistorisk og topografisk retning, naar de i sin helhed kom frem i dagen. Men til alt dette kræves først og fremst udgravninger under opsyn af mænd med fornøden sagkundskab. Især herved er det, at fortidsvidenskaben i de seneste

aar har gjort saa store fremskridt i flere andre lande og navnlig i Danmark.

Denne kuvendingen hadde helt konkrete grunner; den var en følge av at Nicolaysen i 1855–56 hadde et lengre opphold i København. Der fikk han en grundig innføring i den nye og vitenskapelige arkeologien som der hadde vokst frem gjennom det siste tiåret under Jens Worsaaes ledelse (Lidén 2005:102). I 1847, kun 26 år gammel, ble Worsaae utnevnt til inspektør over de antikvariske minnesmerker i Danmark, og i 1854 ble han professor, i 1855 ved Københavns Universitet. Da hadde han i flere år arbeidet med å få på plass den grunnleggende kronologien i forhistorien, og han hadde sett betydningen av å basere et slikt arbeid på store, velordnede samlinger av oldsaker.

Nicolaysens kontakt med Worsaae er antagelig grunnen til at Worsaae ble invitert til å holde foredrag ved det 7. Skandinaviske Naturforskelskabs møte i Christiania i 1856. Under tittelen «Om Norges Oldsager» fremhevet han den store betydning som utgravde minnesmerker har for forståelsen av et lands historie og kultur. «Der er endnu saa Meget tilbage at udrette med Hensyn til Undersøgelsen af Fortidsminderne i Nordens forskjellige Egne», skriver han og fortsetter at det bør «fra Statens Side føres et stadigt Tilsyn med Rigets rundt adspredte større nationale Mindesmærker baade fra Oldtiden og den dermed uadskillelig forbundne Middelalder, samt [...] at selv de mindste, tilsyneladende ubetydelige jordfundne Oldsager opbevares». Arbeidet har den største betydning, for studiet av minnesmerker og oldsaker vil kunne kaste lys over landets forhistorie og bidra til å klarlegge Skandinavias historie. Slik vil det styrke innbyggernes følelser for nasjonen og nabolandene (Worsaae 1857:118, 120; Lidén 2005:102–03).

Worsaaes formuleringer fra foredraget i 1856 har åpenbart inspirert Nicolaysens brev til departementet i 1862. Hans nye linje var ikke ukontroversiell, og han møtte motstand i Fortidsminnesmerkeforeningen. Men i 1866 satte han altså i gang med sin 36-årige utgravningskampanje, og materialet fra den danner fremdeles ryggraden i alt arbeid med jernalderens oldsaker i store deler av det sønnenfjelske. Man kan saktens være kritisk til hans utgravningsmetodikk, og særlig til dokumentasjonen. Men den enorme verdien av hans arbeid kan ikke underkjennes.

Norsk arkeologi har alltid vært metodisk sterk. I perioder har den ligget langt fremme internasjonalt, i andre perioder har den sakkert akterut. Et eksempel på det første er Anders Hagens undersøkelser av gravhauger på Hunn i Østfold i 1950–51, der stående profilbenker og undersøkelse av bakkeoverflaten ga

resultater som aldri tidligere var oppnådd ved utgravninger i Norge (Hagen 1954). Hagen inviterte unge og fremadstormende arkeologer fra andre land til utgravningene, og den inspirasjon de brakte med seg fra andre fagmiljøer, var antagelig en viktig årsak til de metodiske fremskrittene. Et annet eksempel er metodeutviklingen på de store utgravningene i middelalderbyene i 1970-årene. De førte til at de norske fagmiljøene var ledende på verdensbasis i metoder for utgravning og dokumentasjon av kulturlag med kompleks stratigrafi. Skaperen av *Harris matrix*, Edward Harris (1989), utviklet mye av sin tenkning mens han arbeidet ved utgravninger i Trondheim og Bergen. I dag vil man kanskje først og fremst peke på den raffinerte bruken av naturvitenskapelige metoder som et felt der norsk arkeologi er langt fremme.

Men de norske arkeologiske fagmiljøene har ikke alltid vært like hurtige med å ta opp metodiske nyvinninger. Det gikk raskt med Nicolaysen – han innså potensialet i Worsaaes metoder og gikk etter få år i gang med å sette dem ut i livet. Det samme kan man si om Anders Hagen, som var en sann entreprenør i norsk arkeologi. Men i de 40 år jeg har vært aktiv i norsk arkeologi, har jeg vært vitne til flere langsommere prosesser. Langsomheten skyldes ikke manglende kjennskap til nyvinningene, men at man ikke trodde de hadde noen anvendelse på norsk grunn. Ingen som hadde sett maskinell flateavdekking av boplasser i Danmark i 1960-årene, kunne være i tvil om metodens vitenskapelige potensial, men i Norge var det helt inn på 90-tallet vanlig å mene at den ikke egnet seg her i landet. Dette til tross for at Perry Rolfsen hadde suksess med flateavdekking på Oddernes allerede på 1970-tallet, Forsand-gravningene hadde fantastiske resultater i midten og slutten av 1980-tallet og Espen Uleberg, Hans C. Andersen og Lars Pilø i henholdsvis 1989–90, 1990 og 1991 avdekket de første jernalderlanghus på Østlandet (Rolfsen 1976; Løken 1987; Løken mfl. 1996; Uleberg 1990; Pilø 2002). Jeg husker godt innvendingene – man kan godt kalle dem fordommer – mot metoden i enkelte deler av det norske fagmiljøet.

Samme skjebne ble flyfotograferingen til del. Allerede kort etter første verdenskrig ble metoden brukt i stort omfang i England, men i norske fagmiljøer var det helt inn på 90-tallet vanlig å mene at norsk topografi og geologi gjorde metoden uanvendelig i Norge – til tross for at Per Haavaldsen hadde brukt den med suksess på slutten av 70-tallet og Harald Jacobsen og undertegnede på slutten av 80-tallet (Haavaldsen 1976; Jacobsen 1990; Skre 1990).

Nå står vi overfor en ny og viktig nyvinning i arkeologisk feltmetodikk. Metallsøkeren er ikke ny i seg

selv. Instrumentet kom i arkeologisk bruk her til lands i slutten av 1970-årene; jeg brukte den første gang med stor suksess på registrering av middelalderse kirketufter i 1981–82 (Skre 1988). Metallsøking er nå nærmest en del av standard metoderepertoaret ved arkeologiske forundersøkelser og utgravninger.

Det er ikke metallsøkere i arkeologers hender som er dagens store utfordring for de arkeologiske institusjoner, det er den stadig mer utbredte bruken utenfor fagfolkenes rekker. Erfaringer fra England, Danmark og andre land viser at riktig håndtert kan de frivillige detektoristene bli gode hjelpere i ivaretagelsen av arkeologiske gjenstander. I England har slikt samarbeid gjennom *The Portable Antiquity Scheme* skapt et helt nytt grunnlag for å undersøke en rekke problemstillinger i jernalder og middelalder. Nå kommer doktorgradene basert på det enorme materialet på rekke og rad, i alt 86 gjennomført eller påbegynt de siste ti årene. Hele funndatabasen er tilgjengelig for alle via prosjektets nettsted <http://finds.org.uk/>.

I ulike land har man lagt seg på forskjellige linjer overfor de frivillige detektoristene. I Norge finnes det ingen nasjonal politikk på området, og både praktisk politikk og tolkning av lovverket varierer mellom museer og fylkeskommuner. Der er uheldig at de frivillige detektoristene må forholde seg til nye regler når de krysser en fylkesgrense. Holdningene blant arkeologer varierer også sterkt fra noen som satser mye på å utvikle godt samarbeid, til andre som mener at virksomheten helst bør forbys, slik man har gjort i Sverige. Det er uheldig at detektorister får tvetydige signaler fra de arkeologiens institusjoner, og det skaper grunnlag for misforståelser og myter.

Den motstanden som finnes i deler av fagmiljøet mot samarbeid med de frivillige detektoristene, har antagelig mange og sammensatte årsaker. En av dem har kanskje opphav i den sterke profesjonalisering som de siste par tiårene har funnet sted i norsk arkeologi. Det er lenge siden det ble slutt på å ha med ubetalt og frivillig arbeidskraft på utgravning, og de fleste sider av utgravningsarbeidet foregår nå etter arbeidslivets normale lover og regler – det skulle bare mangle. Dette har vært en god og nødvendig utvikling, men den har også ført til at vi i dag ikke er vant til å tenke på ikke-arkeologer som aktive innsamlere av arkeologiske kilder. Det kan synes som om enkelte opplever det som en trussel mot sin profesjonalitet når ikke-arkeologer beveger seg inn på det de oppfatter som arkeologers profesjonelle enemerker.

En annen grunn til motstanden er ganske sikkert enkelte uheldige hendelser der de frivillige detektoristene har skadet fortidsminner og gjenstander eller unnlatt å rette seg etter kulturminnemyndighetenes

anvisninger. Det har også forekommet bevisste og målrettede lovbrudd. Slik jeg ser det, må politiet ta seg av dem som har forbryterske hensikter. Alle de andre må vi betrakte som en ressurs som gjennom klare regler, godt samarbeid, opplæring og andre tillitsskapende tiltak kan bli arkeologiens gode hjelpere. Metallsøking griper voldsomt om seg, og det vil sannsynligvis kun gå noe få tiår før de aller fleste interessante områder er gjennomført. Vi har ikke tid til å vente; vi må få en samlet og klar nasjonal politikk for de arkeologiske institusjoners samarbeid med detektorister.

For meg er det fire grunner som taler for dette, én vitenskapelig, to pragmatiske og én idealistisk:

- 1) Den vitenskapelige er åpenbar – den fremgår av tallene fra England.
- 2) Den første pragmatiske dreier seg om følgende: Vi vet nå at det ligger en masse metallsaker fra middelalder og forhistorisk tid i pløyselaget i dyrket mark. Disse gjenstandene forgår, og kulturminnevernets institusjoner har ingen sjanse til å hente dem inn. Det kan de frivillige detektoristene hjelpe oss med.
- 3) Den andre pragmatiske er mer strategisk: Kulturminnevernet, og ikke minst arkeologien, trenger sårt til allierte. Vi trenger rett og slett flest mulig grupperinger og organisasjoner som snakker pent om oss. Vi må ikke sette oss i en situasjon der detektoristene på grunn av frustrasjon over arkeologers motvilje forsyner politikere med argumenter for å svekke kulturminneloven. Jeg vil mye heller at detektoristenes organisasjoner skal snakke med politikerne om at fylkeskommuner og museer trenger større ressurser for å kunne ta imot, konservere, katalogisere, stille ut og forske på alle funnene de gjør.
- 4) Den idealistiske dreier seg om fagets eksistensberettigelse. Vi er ikke til for vår egen del, men for å levere noe samfunnet har bruk for. Mange mennesker i landet har de siste par tiårene fått en stor og brennende interesse for fortiden gjennom sin hobby – metallsøking. Det er en plikt for både de arkeologiske institusjoner og den enkelte arkeolog å ta dem imot som vi gjør med alle andre som er interessert i fortiden, altså med velvilje, imøtekommenhet og samarbeid.

De store funnmengdene forsterker ressursproblemen i fylkeskommunene, som skal ta imot funnene, og ved de arkeologiske museene som skal konservere, katalogisere, magasinere, stille ut og forske på dem.

Det er en utfordring kulturminnevernet må ta. Vi må organisere denne delen av vår virksomhet bedre og argumentere for at den trenger mer ressurser. Alternativet er at oldsakene forgår i akselererende hastighet på grunn av større landbruksmaskiner og bruken av kjemikalier i jordbruket.

På den tiden Nicolaysen oppdaget mulighetene i den vitenskapelige arkeologien, ble stavkirker i stort antall revet over hele landet. Med beskjedne midler og stor pågåenhet bidro han og den foreningen han ledet, til å redde en håndfull. Det som nå skjer med hundretusener av oldsaker i åkrene land og strand rundt, har det samme alvoret. Klarer vi ikke å benytte den hjelpen detektoristene tilbyr oss med å redde en del av dette, vil ettertiden med god grunn kunne bebreide oss at vi lot en historisk sjanse til å berge umistelig kulturarv glippe mellom fingrene våre.

REFERANSER

- Andersen, Hans C. 1991: Rapport over arkæologisk utgravning, 1990. Tingvollheimen, Tune. Manuskript i arkivet ved Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Brøgger, Anton Wilhelm 1949. «Nicolaysen, Nicolay (1817–1911)». I: Edvard Bull, Anders Krogvig og Gerhard Gran (red.). *Norsk biografisk leksikon*, 10: 37–42. Oslo: Aschehoug.
- Haavaldsen, Per 1976. «Arkeologi fra luften». *Nicolay* 24: 10–11.
- Hagen, Anders 1954. «Fra utgravningene på Hunn i Borge: Åkerspor og boplassrester». *Østfoldarv* 2: 9–31.
- Harris, Edward C. 1989. *Principles of archaeological stratigraphy*. Studies in archaeological science. London: Academic Press.
- Jacobsen, Harald 1990. «Flyarkeologisk rekognosering på Ringerike». *Viking*, 53: 67–90.
- Lidén, Hans-Emil 2005. *Nicolay Nicolaysen: Et blad av norsk kulturminneverns historie*. Oslo: Abstrakt forl.
- Løken, Trond 1987. «The settlement at Forsandmoen – an Iron Age village in Rogaland, SW-Norway». *Studien zur Sachsenforschung*, 6: 155–68.
- Løken, Trond, Lars Pilø, Olle H. Hemdorff og Kerstin Griffin 1996. *Maskinell flateavdekking og utgravning av forhistoriske jordbruksboplasser: En metodisk innføring*. AmS-varia, vol. 26. Stavanger: Arkeologisk museum.
- Nicolaysen, N. 1853. «Om Borrefundet i 1852». *Foreningen til norske fortidsmindemerkens bevaring. Aarsberetning*, 1852: 25–32.
- 1863. «Indberetning til Kirkedepartementet om min antikvariske virksomhet fra 1 April 1862 til 1 April 1863». *Foreningen til norske fortidsmindemerkens bevaring. Aarsberetning*, 1862: 3–6.
- Pilø, Lars 2002. *Bosted – urgård – enkeltgård: En analyse av premissene i den norske bosetningshistoriske forskningstradisjon på bakgrunn av bebyggelsesarkeologisk feltarbeid på Hedemarken*. Oslo: L. Pilø.
- Rolfson, Perry 1976. «Hustuffer, grophus og groper fra eldre jernalder ved Oddernes kirke, Vest-Agder». *Universitetets Oldsaksamling Årbok*, 1972–1974: 65–82.
- Skre, Dagfinn 1988. *Gård og kirke, bygd og sogn: Organiseringsmodeller og organiseringsenheter i middelalderens kirkebygging i Sør-Gudbrandsdalen*. Riksantikvarens rapporter, 16. Øvre Ervik: Alvheim & Eide. Akademisk forlag.
- 1990. «Jernalder – middelalder». I: Einar Østmo, Birgitte Skar og Dagfinn Skre (red.). *Hurumprosjektet: Sluttrapport; Virksomheten i 1989–1990*: 35–42. Oslo: KHM's arkiv.
- Uleberg, Espen 1990: Korsegården, boplass og gravplass fra eldre jernalder. *Follominne*, 1990: 195–204.
- Worsaae, J.J.A. 1857. «Om Norges Oldsager». *Forhandlinger ved De Skandinaviske Naturforskeres syvende møde i Christiania den 12–18 Juli 1856*: 109–21. Christiania: Carl C. Werner.